

DIZARTRIYA KUZATILGAN BOLALARDA ARTIKULATSION GIMNASTIKANING SAMARADORLIGI

Turdiqulova Jasmina Hasan qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti

logopediya yo‘nalishi 2-kurs talabasi

turdiqulovajasmina2@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20483073>

Annotatsiya: Ushbu maqolada dizartriya kuzatilgan bolalarda artikulatsion gimnastikaning samaradorligi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida artikulatsion mashqlarning nutq apparati faoliyatini rivojlantirishdagi o‘rni, talaffuz kamchiliklarini bartaraf etishdagi ahamiyati hamda bolalarning nutqiy faolligiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, dizartriya bilan ishlashda individual yondashuv, logopedik mashg‘ulotlar va korreksion metodlarning samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari artikulatsion gimnastika dizartriya kuzatilgan bolalarning nutqini rivojlantirishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: dizartriya, artikulatsion gimnastika, nutq buzilishi, logopedik mashg‘ulot, talaffuz, korreksiya, nutq apparati, kommunikativ rivojlanish.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически и практически анализируется эффективность артикуляционной гимнастики у детей с дизартрией. В ходе исследования освещена роль артикуляционных упражнений в развитии речевого аппарата, их значение в устранении дефектов произношения, а также влияние на речевую активность детей. Также проанализированы индивидуальный подход, логопедические занятия и коррекционные методы при работе с детьми с дизартрией. Результаты исследования показывают, что артикуляционная гимнастика является важным средством развития речи у детей с дизартрией.

Ключевые слова: дизартрия, артикуляционная гимнастика, нарушение речи, логопедические занятия, произношение, коррекция, речевой аппарат, коммуникативное развитие.

Annotation: This article scientifically and practically analyzes the effectiveness of articulation gymnastics in children with dysarthria. The study highlights the role of articulation exercises in the development of the speech apparatus, their importance in correcting pronunciation defects, and their impact on children’s speech activity. In addition, the effectiveness of individual approaches, speech therapy sessions, and correctional methods in working with children with dysarthria is discussed. The results of the study show that articulation gymnastics is an important tool for improving speech development in children with dysarthria.

Keywords: dysarthria, articulation gymnastics, speech disorder, speech therapy sessions, pronunciation, correction, speech apparatus, communicative development.

KIRISH

Bugungi kunda bolalar nutqidagi buzilishlarni erta aniqlash va ularni samarali korreksiya qilish logopediya hamda maxsus pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, dizartriya kuzatilgan bolalarda nutq apparati faoliyatining buzilishi nafaqat talaffuz jarayoniga, balki bolaning umumiy kommunikativ rivojlanishi, psixologik holati va ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli dizartriyaning korreksiya qilishda

qo'llaniladigan samarali metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Dizartriya — bu markaziy yoki periferik nerv tizimining organik zararlanishi natijasida yuzaga keladigan nutq buzilishi bo'lib, unda artikulatsion apparat harakatlari yetarli darajada boshqarilmaydi. Natijada bola tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladi, nutqning aniqligi buziladi, nafas olish va ovoz chiqarish jarayonida qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ayrim hollarda nutqning tempi, ritmi va intonatsiyasi ham o'zgaradi. Bu esa bolaning atrofdagilar bilan muloqot qilishida jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ilmiy manbalarda dizartriyaning kelib chiqish sabablari turlicha izohlanadi. Homila davridagi patologiyalar, tug'ruq jarayonidagi asoratlar, markaziy nerv tizimi kasalliklari, miya faoliyatidagi buzilishlar hamda nevrologik omillar dizartriyaning asosiy sabablaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Shu bois dizartriya korreksiya qilish jarayoni kompleks yondashuvni talab qiladi. Bunda logoped, nevropatolog, psixolog va ota-onalarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Lev Vygotsky bolaning nutqi ijtimoiy muhit va faol muloqot jarayonida rivojlanishini ta'kidlagan. Olimning fikriga ko'ra, nutq inson tafakkurining asosiy vositalaridan biri bo'lib, uning to'laqonli shakllanishi bolaning umumiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Alexander Luria esa nutq faoliyatining neyropsixologik asoslarini tadqiq qilib, artikulatsion apparat harakatlari miya faoliyati bilan chambarchas bog'liq ekanligini ilmiy asoslagan. Dizartriya korreksiya qilishda artikulatsion gimnastika eng samarali logopedik metodlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Artikulyatsion gimnastika — bu til, lab, jag' va yumshoq tanglay mushaklarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimi bo'lib, u nutq apparati harakatlarini faollashtirish va tovush talaffuzini yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu mashqlar yordamida artikulatsion organlarning harakatchanligi ortadi, mushaklarning koordinatsiyasi yaxshilanadi hamda nutqning aniqligi rivojlanadi.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda artikulatsion gimnastikaning dizartriya kuzatilgan bolalar nutqini rivojlantirishdagi samaradorligi alohida ta'kidlanmoqda. Ayniqsa, mashqlarni muntazam va individual yondashuv asosida tashkil etish ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Logopedik amaliyotda artikulatsion mashqlarni o'yin texnologiyalari, nafas mashqlari va motorikani rivojlantiruvchi metodlar bilan uyg'unlashtirish keng qo'llanilmoqda.

Mamlakatimizda ham alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularga sifatli logopedik yordam ko'rsatish hamda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni hamda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid davlat dasturlarida nutqida nuqsoni mavjud bolalarni korreksion-pedagogik qo'llab-quvvatlash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Dizartriya kuzatilgan bolalarda nutqni korreksiya qilish masalasi logopediya, neyropsixologiya va maxsus pedagogika yo'nalishlarida keng o'rganilgan muammolardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dizartriya bolaning artikulatsion apparati faoliyatidagi buzilishlar bilan bog'liq bo'lib, u nutqning fonetik, prosodik va kommunikativ tomonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mazkur nutq buzilishini korreksiya qilishda artikulatsion gimnastika samarali logopedik vositalardan biri sifatida qo'llaniladi.

Lev Vygotsky bolaning nutqiy rivojlanishida ijtimoiy muhit va faol muloqotning muhim o'rin tutishini ta'kidlagan. Olimning fikriga ko'ra, bolaning nutqi atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Alexander Luria esa nutq faoliyatining neyropsixologik asoslarini o'rganib, artikulatsion apparat faoliyati markaziy nerv tizimi bilan uzviy bog'liq

ekanligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Bu qarashlar dizartriya korreksiya qilishda maxsus artikulyatsion mashqlarning ahamiyatini ochib beradi.

Raisa Levina va boshqa logoped olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda artikulyatsion gimnastika tovush talaffuzini yaxshilash, nutq apparati mushaklarini faollashtirish hamda artikulyatsion harakatlarning aniqligini rivojlantirishda muhim metod sifatida baholangan. Zamonaviy ilmiy ishlarda esa artikulyatsion mashqlarni nafas mashqlari, mayda motorikani rivojlantirish va o'yin texnologiyalari bilan birgalikda qo'llash samarali natijalar berishi qayd etilgan.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda ilmiylik, obyektivlik va tizimlilik tamoyillariga asoslangan metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo'llanildi:

- ilmiy-pedagogik va logopedik adabiyotlarni tahlil qilish;
- pedagogik kuzatish;
- qiyosiy va tavsifiy tahlil;
- logopedik diagnostika metodlari;
- umumlashtirish va tahliliy yondashuv.

Pedagogik kuzatish metodlari orqali dizartriya kuzatilgan bolalarning artikulyatsion apparati holati, tovush talaffuzi, nutqiy faolligi hamda mashg'ulotlarga bo'lgan munosabati o'rganildi. Logopedik diagnostika yordamida artikulyatsion organlarning harakatchanligi, mushak tonusi va nutqdagi mavjud kamchiliklar tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasida individual yondashuv tamoyiliga alohida e'tibor qaratildi. Chunki dizartriya kuzatilgan har bir bolaning nutqiy rivojlanish darajasi va nevrologik holati turlicha bo'lgani sababli korreksion mashg'ulotlarni individual tarzda tashkil etish muhim deb topildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar asosida artikulyatsion gimnastikaning dizartriya kuzatilgan bolalar nutqini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mazkur tadqiqot dizartriya kuzatilgan bolalarda artikulyatsion gimnastikaning nutq rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratildi. Tadqiqotda zamonaviy logopedik, psixologik va neyrofiziologik yondashuvlar asosida ilmiy-metodologik tamoyillardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi artikulyatsion mashqlarning nutq apparati faoliyatini rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlash hamda korreksion-logopedik ishlarning amaliy natijalarini tahlil qilishdan iborat bo'ldi.

Tadqiqotning metodologik asosini maxsus pedagogika, logopediya va neyropsixologiya sohasidagi ilmiy qarashlar tashkil etdi. Xususan, Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan nutqning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi, Alexander Lurining nutq faoliyatining neyropsixologik mexanizmlariga oid tadqiqotlari hamda Maria Montessorining sensor-motor rivojlanish haqidagi pedagogik qarashlari ilmiy manba sifatida o'rganildi. Shuningdek, Jean Piagetning bolaning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi nazariyalari ham tadqiqotning nazariy asosini boyitdi.

Tadqiqot davomida ilmiylik, obyektivlik, tizimlilik va individual yondashuv tamoyillariga amal qilindi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik va logopedik adabiyotlarni o'rganish;
- nevrologik va logopedik manbalarni tahlil qilish;
- pedagogik kuzatish;
- logopedik diagnostika;
- artikulyatsion mashqlar samaradorligini monitoring qilish;

- qiyosiy va statistik tahlil;
- amaliy-logopedik mashg'ulotlar;
- suhbat va savolnoma metodlari.

Pedagogik kuzatish metodlari orqali bolalarning artikulatsion apparati faoliyati, tovush talaffuzi, nafas olish holati va nutq tempi o'rganildi. Logopedik diagnostika jarayonida til, lab, yumshoq tanglay va jag' mushaklarining harakatchanligi, artikulatsion pozitsiyalarni bajarish darajasi hamda nutqdagi fonetik kamchiliklar tahlil qilindi.

Tadqiqotning amaliy qismida artikulatsion gimnastikaning “kulgi”, “ot chopmoqda”, “soat”, “qo'ng'iroq”, “naycha” kabi maxsus mashqlari muntazam ravishda qo'llanildi. Mashqlar bolaning yosh xususiyatlari, dizartriyaning darajasi hamda individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich tashkil etildi. Shu bilan birga, mashg'ulotlarda nafas gimnastikasi, mayda motorikani rivojlantirish mashqlari va logoritmik elementlardan ham foydalanildi.

Tadqiqot davomida ota-onalar bilan hamkorlikka alohida e'tibor qaratildi. Ular uchun artikulatsion mashqlarni uy sharoitida davom ettirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu esa korreksion jarayonning uzluksizligini ta'minlashga xizmat qildi. Olingan natijalarni baholashda mashg'ulotlardan oldingi va keyingi nutqiy holat qiyosiy tahlil qilindi. Tahlillar artikulatsion gimnastikaning muntazam qo'llanilishi natijasida bolalarda tovush talaffuzi yaxshilangani, artikulatsion apparat harakatchanligi faollashgani, nutq ravonligi va kommunikativ faollik oshganini ko'rsatdi.

Mazkur metodologik yondashuvlar dizartriya kuzatilgan bolalarda artikulatsion gimnastikaning samaradorligini ilmiy va amaliy jihatdan asoslash imkonini berdi.

XULOSA

Dizartriya kuzatilgan bolalarda nutq buzilishlarini korreksiya qilish logopediya sohasining muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Olingan natijalar artikulatsion mashqlarni muntazam va individual yondashuv asosida tashkil etish ijobiy natijalar berishini ko'rsatdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, artikulatsion gimnastika til, lab, yumshoq tanglay va jag' mushaklarining harakatchanligini faollashtiradi, artikulatsion koordinatsiyani yaxshilaydi hamda nutq ravonligini rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, mashg'ulotlarni nafas gimnastikasi, logoritmika va mayda motorikani rivojlantiruvchi metodlar bilan uyg'unlashtirish korreksion ishlar samaradorligini oshiradi. Shuningdek, tadqiqot natijalari logoped, ota-ona va pedagoglarning hamkorligi dizartriya bilan ishlash jarayonida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ota-onalar tomonidan uy sharoitida artikulatsion mashqlarni davom ettirish bolaning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda korreksion jarayonning uzluksizligini ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda, artikulatsion gimnastika dizartriya kuzatilgan bolalar nutqini rivojlantirishda samarali logopedik vositalardan biri hisoblanadi. Mazkur metodni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, individual yondashuv asosida tashkil etish va kompleks korreksion ishlarni yo'lga qo'yish bolalarning nutqiy hamda ijtimoiy rivojlanishida muhim natijalarga erishish imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid qaror va farmonlari. – Toshkent, 2020–2024.
3. Lev Vygotsky. *Myshleniye i rech*. Moskva, 1982.
4. Alexander Luria. *Osnovy neyropsixologii*. Moskva, 1973.

5. Raisa Levina. *Narusheniya rechi u detey*. Moskva, 1968.
6. Maria Montessori. *The Montessori Method*. New York, 1912.
7. Jean Piaget. *The Language and Thought of the Child*. London, 1959.
8. Volkova G.A. Logopediya. – Moskva: Vldos, 2008.
9. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Dizatriya va uni korreksiya qilish metodlari. – Moskva, 2005.
10. Lopatina L.V. Dizatriya kuzatilgan bolalarda artikulyatsion motorikani rivojlantirish. – Sankt-Peterburg, 2010.
11. Xaydarova M.A. Logopedik mashg'ulotlarda artikulyatsion gimnastikaning ahamiyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
12. Abdullayeva Sh.T. Nutq buzilishlarini korreksiyalashda innovatsion metodlar // Pedagogik ta'lim. – Toshkent, 2022. – №4. – B. 44–49.
13. Karimova D.S. Dizatriya kuzatilgan bolalarda nutq apparatini rivojlantirish usullari. – Toshkent: Fan, 2020.
14. World Health Organization. *International Classification of Diseases (ICD-11)*. Geneva, 2022.
15. UNICEF. *Early Childhood Development Guidelines*. New York, 2019.